

תחבורה ציבורית – חובה הלכתית ומוסרית

פתיחה

על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בכל שנה ושנה נהרג או נפצע קשה אחד מכל אלפיים איש החיים בארץ כתוצאה מתאונות דרכים¹. עוד עולה מהנתונים, כי אם לא יחול שינוי במצב, צפויים שלושה עשר מתוך כל אלף יהודים החיים בארץ לסיים את חייהם בתאונת דרכים². הגישה הרווחת כיום מציעה ארבעה כיווני התמודדות עם הבעיה:

א. הסברה.

ב. אכיפה מוגברת של חוקי התנועה.

ג. ענישה מחמירה.

ד. שיפור תשתיות הדרכים ושיפור כלי הרכב.

למרות חשיבותם של כיוונים אלה, נראה לי שברור לכול שאין בהם כדי למגר כליל את תאונות הדרכים. יש בהם כדי לצמצם במידה מסוימת את שיעורן, אך לא הם שימנעו את מותם של מאות אנשים מדי שנה בשנה.

ישנו גורם אחד המהווה מרכיב הכרחי ביצירתה של כמעט כל תאונה, ויש לו חלק מכריע בהיווצרותן של כמעט כל תאונות הדרכים – הלא הוא הגורם האנושי. משום כך, פתרון מהותי לבעיית תאונות הדרכים צריך לכלול בראש ובראשונה טיפול בו. כל עוד ינהגו רבבות אנשים בכבישים, קשה לצפות באמת למהפך בתחום בטיחות הנסיעה. שינוי דרמטי של המצב יתרחש בעז"ה כשתצומצם מאוד – ואף תבוטל – הנסיעה בכלי רכב פרטיים, ותונהג מערכת תחבורה ציבורית, מונעת באופן אוטומטי במידת האפשר (כגון רכבות)³. ברור שצעד כזה יארך זמן רב, וידרוש הקצאת משאבים רבים. אך קודם לשאלה כיצד ניתן ליישם צעד קיצוני שכזה, יש לברר האם הוא הכרחי. במאמר זה, ברצוני לבסס את הטענה שמוטלת עלינו חובה הלכתית ומוסרית לשנות את המצב הקיים.

א. שומר פתאים ה'

האחרונים⁴ ופוסקי זמננו⁵ עסקו בשאלה מהי רמת הסיכון אליה מותר לאדם להביא את עצמו. התייחסות מחודשת לעניין עולה בשנים האחרונות במאמרים תורניים העוסקים בהלכות צבא, ביישוב הארץ ובעניינים נוספים⁶. לאור דבריהם, נראה לכאורה שאין מניעה להמשיך לנהוג במצב הקיים, למרות מספרם הרב של חללי תאונות הדרכים ופצועיהן.

¹ שנתון סטטיסטי לישראל 2002 (מספר 53), תחבורה ותקשורת, לוח 24.21.

² שם, תנועה טבעית, לוח 3.26.

³ לדעתי, ההכרה בכך שתאונות דרכים הן מחיר הכרחי עבור קיום תחבורה פרטית, היא הסיבה לכך שכיום אין עונשים בחומרה את מי שעובר על חוקי התעבורה. כנראה, התחושה הציבורית היא שמי שגרם לתאונה אינו אשם די הצורך כדי למצות עמו את עומק הדין. התרשלות בנהיגה, ולא כל שכן טעות בשיקול הדעת, נראות לנו כחולשה אנושית ולא כרוע לב. דא עקא שכיום אנו אוחזים בחבל משני קצותיו: מחד, איננו נוהגים על פי שורת הדין עם עברייני תנועה בשל התחושה שאינם אשמים כל כך; ומאידך, איננו מוכנים להכיר בחולשה זו במידה כזו שתגרום לנו לבטל את התחבורה הפרטית. יצוין, אגב, כי בניגוד למקובל, מספר ההרוגים בתאונות דרכים בישראל יחסית למספר תושביה נמוך מהשיעור העולמי הממוצע (בשנת 1999 נהרגו בישראל בממוצע 8 מ-100,000 תושבים, לעומת ארה"ב שבה נהרגו 15 וצרפת שבה נהרגו 14. המדינות המקבילות לישראל במספר ההרוגים הממוצע היו שוויץ ופינלנד). ע"פ הפרסום: תאונות דרכים עם נפגעים, סיכומים כלליים - 2000.

⁴ נודע ביהודה, מהדורה תניינא, יו"ד סי' ג.

⁵ הרי"א אונטרמן (שבט מיהודה ח"א, שער ראשון אות יט); **בעניין עישון**: הר"מ פיינשטיין (אגרות משה חו"מ ח"ב סי' עו), הרח"ד הלוי (עשה לך רב ח"ט סי' כח) והר"מ שטרנבוך (שו"ת תשובות והנהגות, ח"ג סי' שנד); **בעניין הגדרת פיקוח נפש בשבת**: הרא"י וולדנברג, ציץ אליעזר ח"ח סי' טו, ח"ט סי' יז אות ט, והרש"ז אויערבך, מנחת שלמה ח"ב סי' כט אות ג (ובביאור דבריהם עיין בדברי הרב אייל קרים בהקדמה לקשרי מלחמה ח"א בפרק ג, ובהשגתו של הרב נריה גוטל בצהר ג).

⁶ עיי' למשל: הרב יונתן אלרן, יישוב ארץ ישראל בזמן סכנה, צהר ו, עמ' 10-14. הרב שלמה כהן-דוראס, סיכון עצמי למטרות ספורט, תחומין כב עמ' 123.

הדברים מסוכמים היטב בספרו של הרב יצחק קופמן "הצבא כהלכה" (עמ' קיה-קיט):

הגמרא מנמקת את ההיתר לעשיית מעשים מסויימים למרות היותם כרוכים בסכנה, משום: "דדשו ביה רביס", או "שומר פתאים ה'..."

יש לדון מה טעם ההיתר - האם העובדה שבני אדם נוהגים בדבר מוכיחה שאין כלל סיכוי לסכנה, או העובדה שבני אדם אינם מתייחסים לחשש רחוק של סכנה במעשה מסויים קובעת גם להלכה, והמעשה אינו מוגדר כמסוכן? האחרונים נקטו כהסבר השני.

ב"קובץ שיעורים" (לר"א וסרמן, כתובות ס"ק קלו) כתב וז"ל: "וצריך לומר דאין האדם חייב להימנע ממנהג דרך ארץ, וממילא הוי כאלו אין בידו לשמור את עצמו ואז נשמר מן השמים. אבל היכא שבידו להיזהר אינו בכלל 'פתאים', ואם לא ישמור את עצמו הוא מתחייב בנפשו ולא יהא משומר מן השמים".

ב"שבט מיהודה" (ח"א סימן י"ט סעיף ב) כתב: "כי מה שקצרה יד האדם לדעת ולהיזהר ממנו, הקב"ה שומר עליו, שהרי בכל חלל העולם ישנם דברים שיכולים לגרום לסכנות נפש, ואין להחמיר על עצמו. ממילא דבר שהעולם חוששים לו הרי הוא בגדר סכנה". וכן משמע מ"אגרות משה" (חוי"מ ח"ב סימן ע"ו), ושמירת שבת כהלכתה (פרק ל"ב הערה ב) בשם הגרש"ז אויערבך...

לאור האמור, יתכן שמעשה אחד הוא מותר והשני אסור למרות שסיכוי הסכנה בשניהם זהה. **לדוגמה: בני אדם אינם רואים את הנהיגה במכונית כמסוכנת (בנהג מנוסה, רכב תקין, וכביש רגיל) אף שידוע לצערנו מידי יום על תאונות דרכים.** מאידך אם יתברר שכתוצאה מנטילת תרופה נגד כאב ראש נפטר מספר אנשים, אפילו מועט, מייד יתייחסו אל התרופה כמסוכנת, ויהיה אסור גם על פי ההלכה לנוטלה.

אמנם יש להעיר ששניים מפוסקי זמננו חלקו על כך. הרב חיים דוד הלוי והרב משה שטרנבוך⁷ סוברים שהיתר "דשו ביה רביס" נוגע רק לעניינים סגוליים בלתי מובנים בהגיון (הרח"ד הלוי), או בדבר המזיק רק מצד הסברא (הר"מ שטרנבוך), אך לא לדברים שנוקם גלוי ומובן בדרך הטבע וגם נראה לעין ממש⁸. ומטעם זה חלקו על דברי הר"מ פיינשטיין שהתיר עישון סיגריות, בדיעבד.

אולם לענ"ד נראה, שאף אם ההיתר מדין "דשו ביה רביס" כוחו יפה גם לסכנות ממשיות, בכל זאת אין כוחו יפה לעניין תאונות דרכים. לענ"ד דין "דשו ביה רביס" מתיר אולי **לאדם יחיד** לעשות דברים שהרבים נוהגים לעשותם, אך אינו נוגע כלל לחובותיה של **רשות ציבורית**. להלן אנסה לנמק טענה זאת.

ב. גזרי זהירות של ציבור

נראה לענ"ד שרמת הזהירות הנדרשת מציבור גבוהה הרבה יותר מזו הנדרשת מיחיד. בעזרת הסוגיות הבאות, אנסה להוכיח שקיימת חובת זהירות ציבורית המוטלת על כלל הציבור, שחובה זו נוספת על חובתו של כל יחיד להיזהר בפני עצמו, ושגדריה חמורים הרבה יותר. כמו כן אנסה לבאר מדוע ישנה חומרה יתרה ביחס לציבור.

1. מצוות "תכין לך הדרך" ומצוות "ולא תשים דמים בביתך"

שנינו בתחילת מסכת שקלים (א, א):

בחמשה עשר בו (=באדר) קורין את המגילה בכרכין, ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקואות המים, ועושין כל צרכי הרבים...

ובדומה לכך שנינו בתחילת מסכת מועד קטן, ביחס **למלאכות שמוותר לעשותן בחול המועד**:

ומתקנין את המקולקלות במועד, ומתקנין את קלקולי המים שברשות הרבים וחוטטין אותן, ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקוות המים, ועושין כל צרכי הרבים...

מה המקור לחיוב לשפר את תשתיות הדרכים? בעניין זה מצינו שני מקורות שונים.

זו לשון הברייתא במועד קטן (ה, א) על פי הגרסה בגמרא שבידינו:

דתניא: יוצאין לקוץ (להסיר קוצים) את הדרכים, ולתקן את הרחובות ואת האסטרטאות... ומנין שאם לא יצאו ועשו כל אלו, שכל דמים שנשפכו שם מעלה עליהם הכתוב כאילו הם שפכים - תלמוד לומר: "והיה עליך דמים".

הפסוק "והיה עליך דמים" מסיים את פרשת הבדלת ערי מקלט (דברים יט):

⁷ עיין לעיל בהערה 5.

⁸ ועי' בדברי הרח"ד הלוי שהוכיח זאת מדעת האור זרוע המובאת בבית-יוסף (אה"ע סי' ט), שיש חילוק בין תלמיד חכם לבין עם הארץ בעניין שומר פתאים ה'. ותלה זאת בכך שמדובר בעניינים שנוקם אינו מובן מדרך הטבע, אלא רק מצד הדמיון הקיים אצל תלמיד חכם שמחשבותיו עמוקות ולא אצל עם הארץ.

(ב) שלוש ערים תבדיל לך בתוך ארצך אשר ה' א-להיך נתן לך לרשתה.
(ג) תכין לך הדרך ושלת את גבול ארצך אשר ינחילך ה' א-להיך והיה לנוס שמה כל רצח...
(ו) ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך אשר ה' א-להיך נתן לך נחלה והיה עליך דמים.
וכן כותב הרמב"ם בפירושו המשנה בשקלים (שם, ע"פ תרגום ר' יוסף ב"ר יצחק בן אלפואל):
ואמרם "ומתקנין הדרכים" הוא תקון הדרכים והרחובות להשוות אותם ולישר אותם, ולעשות הגשרים על הנהרות, כדי שאם ינוס מכה נפש בשגגה, שלא ימצא מניעה שתמנע אותו מלנוס, והשיגו גואל הדם והכהו נפש, וזהו ענין אמרו "תכין לך הדרך".
וכן פסק בהלכות רוצח ושמירת נפש (ח, ו):
בחמשה עשר באדר בכל שנה בית דין מוציאין שלוחים לתקן הדרכים וכל מקום שמצאוהו שנתקלקל מתקנים אותו, ובית דין שנתרשלו בדבר זה מעלה עליהן הכתוב כאילו שפכו דמים.
וכן פסק בספר המצוות (עשה קפב), ושם הפנה למשנה בשקלים שהבאנו לעיל.

אולם, על פי גרסת רבנו חננאל והרשב"א הגרסה בגמרא היא אחרת (שו"ת הרשב"א ח"ד סי' שכו, הובאה להלכה בקיצור בב"י או"ח סי' תקד):

שינוי בברייתא: יוצאים לתקן את הדרכים, ולתקן את הרחובות, ולתקן את האצטרטיות, ולמוד את המקואות כו'. ומנין שאם לא יצאו, ולא עשו כל אלו, דמים שנשפכו מעלה עליהם הכתוב, כאילו שפכו?

ת"ל: ועשית מעקה לגגך כו', והיה עליך דמים.

לפי גרסת הר"ח והרשב"א יש שתי מצוות המחייבות לתקן את הדרכים: הראשונה היא מצוות מעקה, והשנייה היא החובה להכין את הדרך לערי המקלט.

הרשב"א מוכיח בתשובתו מלשון הברייתא המביאה את הפסוק "והיה עליך דמים", שהתירו לעשות מלאכה בחול המועד רק משום חיי נפש, "אבל לתקן את העיר וחומותיה, אע"פ שהם צרכי רבים, כל שאין משום חשש נפשות, אין מותרים".

לאור עיקרון זה מסביר הרשב"א כי גם הסרת קוצים מרשות הרבים וגם תיקון המרחצאות נועדו לחיות את הרבים ולשומרם מן הנזקין. הרשב"א מסביר שהרבים אינם יכולים להיזהר בדרכים (ויכולים להסתכן ע"י הקוצים), ושללא מרחצאות עלולים אנשים ללקות בשחין ובאבעבועות.

נראה שגם הרמב"ם גרס כר"ח וכרשב"א, שהרי פסק בספר המצוות (לא תעשה, מצוה רצח, בתרגום הרב קפאח):

זהירונו מלהניח את המוקשים והמכשולים בארצנו ובתוך בתינו כדי שלא יסתכנו בהם בני אדם. והוא אמרו יתעלה "ולא תשים דמים בביתך"... וכבר נתבאר דני מצוה זו בראשון דשקלים ירושלמי⁹ ובסדר נזיקין.

מלשון הרמב"ם "בארצנו", ומההפניה למסכת שקלים, עולה שהבין שלתיקון הדרכים יש שני טעמים: הכנת הדרך לערי המקלט והסרת מכשול כפי שמחייבת מצוות מעקה. לכן יכול היה להפנות גם במצוות "תכין לך הדרך" וגם במצוות "לא תשים דמים בביתך" לתחילת מסכת שקלים¹⁰.

הימצאם של שני מקורות שונים לחובה אחת דורש הסבר. מדוע ראו חז"ל לקשר את מצוות מעקה למצוות תיקון הדרכים לערי המקלט? נראה, ששתי המצוות, מצוות "ולא תשים דמים בביתך" ומצוות "תכין לך הדרך... והיה עליך דמים", מכוונות לאותה תכלית: להימנע משפיכות דמים. ונראה שלאור החיוב המוטל על בית הדין לדאוג לשלומם של רוצח בשגגה, הבינו חז"ל שיש להרחיב את מצוות מעקה והלאו "ולא תשים דמים בביתך" העוסקים ביחיד, לחובת זהירות ציבורית הדואגת לשלום הציבור כולו.

עוד נראה, על פי דברי הרשב"א שהבאנו לעיל, שחכמים השוו בין המצוות לא רק מבחינת נשוא החיוב, היינו כלל הציבור, אלא גם מבחינת היקף החיוב. החשש שמא הדרך תהיה משובשת, והרוצח בשגגה ייכשל

⁹ והעיר הרב קפאח, שבירושלמי שלפנינו אין מאומה בכל פרק א, פרט לאמור במשנה הראשונה "ומתקנין את הדרכים".

¹⁰ וכן משמע מדבריו במורה הנבוכים, ח"ג פרק מ, בעניין עגלה ערופה: "וזקני אותה העיר מעידים את ה' שהם לא נתרשלו בתיקון הדרכים ושמירתם". כאן לא מדובר על גואל הדם שנהרג, ולכן מסתבר יותר שהמצוה עליה מדבר הרמב"ם היא "ולא תשים דמים בביתך".

הרמב"ם לא מזכיר את מצוות תיקון הדרכים בפרק יא מהלכות רוצח, שם הוא דן בעניין מצוות מעקה. אמנם מסתבר שסמך על דבריו בהלכות שבת יום טוב ז, י, שם פסק שמתקנים את הדרכים במועד.

בעת מנוסתו מגואל הדם ויהרגוהו, הוא חשש רחוק למדי. ובכל זאת, מעלה התורה על חברי בית הדין שהתרשלו בדבר כאילו שפכו את דמו. ולכן למדו חז"ל שיש לחשוש גם שמא אדם שלא יתרחץ במשך שבוע¹¹ ילקה בשחין, והורו לתקן את המרחצאות אף במועד. עלה בדינו, שגדרי חובת הזהירות הציבורית צריכים להתחשב גם בחששות רחוקים מאוד.

2. גדרי פיקוח נפש הדוחה שבת

נראה שיש מקום להשוות את רמת הזהירות הנדרשת מהציבור לרמת החששות בגללן מתירים לו לחלל שבת, מפני פיקוח נפש. שאלה זו התעוררה עם קום המדינה ביחס להפעלתה הראויה של המשטרה בשבת¹². הרב שאול ישראלי, שנדרש לשאלה (עמוד הימיני, שער א ס' יז), מסתמך בתשובתו על שני מקורות עיקריים, עליהם נעמוד להלן:

א. "נמצאת מכשילן לעתיד לבוא": הגמרא בעירובין (מה, א) מביאה את דברי רב, הסובר שמי שיצאו להילחם בשבת מותר להם לחזור תוך אלפיים אמה עם כלי זינים, ומשמע שהתירו להם למרות שיעברו על איסור דאורייתא של הוצאה. הרמב"ם (הל' שבת ב, כג) מסביר שזאת כדי **שלא להכשילן לעתיד לבוא**¹³. ובדומה לכך אומרת הברייתא ביומא (פד, ב) שכשנזקקים לחלל שבת לצורך פיקוח נפשו של חולה אין עושין זאת לא על ידי נוכרים ולא על ידי קטנים. והר"ן מבאר שהטעם הוא **"שמא יבוא הדבר"** שבפעם אחרת כשלא ימצאו נוכרי הדבר יביא לפיקוח נפש¹⁴. הרב ישראלי מבאר שמאחר שאין אנו סוקרים כל מקרה ומקרה לגופו, אלא את כל המקרים העלולים להתרחש, נמצא שכל חילולי השבת שייעשו כדי שהצלה אחת תוכל לצאת לפועל לאחר זמן הם מכשירי פיקוח נפש. ומאחר שהגדרנו פעולה הנעשית כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא כמכשירי פיקוח נפש "אין לנו שום הגבלה במספר הפעולות והחילולים שיש לעשות"¹⁵.

ב. נזק של רבים: הגמרא בשבת (מב, א) מביאה את דעתו של שמואל, שמותר לכבות גחלת של מתכת בשבת אבל לא גחלת של עץ. לדעת הגאונים (רב האי, בה"ג ורבינו חננאל) התיר זאת שמואל אף שלפי שיטתו (שחייבים גם על מלאכה שאינה צריכה לגופה) מדובר על מלאכה דאורייתא, משום חשש נזקא דרבים.

דבריהם של הגאונים קשים לכאורה, שהרי אם מדובר רק בחשש של נזק, ולא בחשש לפיקוח נפש, מדוע נתיר לחלל שבת? הרב ישראלי מסביר, שכל מה שנוגע לשלום הציבור או לסילוק נזק ממנו יש בו בעקיפין עניין עם פיקוח נפש, ולכן הוא מותר. וכך הוא כותב:

הרי יתכן שהניזוק לא יוכל לצאת לעבודה, ויתכן גם שהוא בודד ולא יכול להגיד למישהו שיבואו לעזור לו, ועל ידי כך יכול הדבר הקטן הזה להביא לידי פיקוח נפש, וכיוצא בזה מיני ציורים.

על פי העקרונות שהתווה הר"ש ישראלי, הורחב מאוד הגדר של פיקוח נפש במערכות ציבוריות, כגון: צבא, משטרה, שירותי הכבאות וכדומה. לשם המחשת הדברים, נביא כאן קטע מדיון בעניין בדיקת נשק בשבת בעזרת פנס.

שתי התשובות הבאות עוסקות בנשק טעון (כדור בקנה), אם כי מלשון התשובה השנייה נראה שיש מקום להרחיב אותה גם לעניין נשק ב'הכנס'.

הרב (סא"ל במיל') אייל קרים כותב (קשרי מלחמה ח"א עמ' 78):

סיכום: פריקת נשק **טעון** תבוצע במקום מואר (=תאורת חדר משמר או אחד מפנסי הבסיס), בעזרת האצבע בלבד, וללא הדלקת הפנס.

לעומתו, כותב הרב מישאל רובין, על פי פסק הרב מרדכי אליהו (המורים בקשת עמ' 114-116):

¹¹ או שבועיים ויותר, כפי שעולה מדברי הרמב"ם בהלכות דעות ד, טז.

¹² הובאו בקובץ בצומת התורה והמדינה, ח"ג, עמ' 35-37.

¹³ וכן הוא מביא את המעשה ברבן גמליאל ורבי עקיבא בעניין קידוש החודש (משנה ראש השנה א, ו), שהתירו לחלל שבת משום "נמצאת מכשילן לעתיד לבוא".

¹⁴ בעניין חזרת רופא בשבת עיין בהפניות באנציקלופדיה הלכתית רפואית, ח"ו, ערך שבת, הע' 430 ואילך.

¹⁵ עוד כתב שם, שהיקף ההיתר כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא משתנה בהתאם לנסיבות. ולכן דברים שאסור היה לעשותם בתקופה אחת, תהיה חובה לעשותם בתקופה אחרת.

בנושא בדיקת נשק ידוע שכמה פעמים נפלט כדור מרובה של חייל שהיה "בטוח" במאת האחוזים שנשקו פורק כדין...

יתכן שחייל המכיר את עצמו כקפדן ואחראי יבוא לטעון שאין הוראות בטיחות נוגעות לו, ויחשוב שאין שום הצדקה לחלל שבת בהדלקת פנס על מנת לבדוק נשק. אמנם אם נשאל אותו האם הוא חושב שההוראה היא הגיונית וחובה לבצע אותה הוא בעצמו יענה שכן. במקרה זה חובה על כולם, כולל החיילים האחראים לבצע את הפקודה...

סיכום: מפקד שצריך לבדוק בלילה נשקים של חיילים צריך לבדוק בנוהל התקין הקבוע בצה"ל ע"י פנס גם בשבת קודש. המפקד ידליק את הפנס בשינוי...

הרעיון המובע בתשובה זו הוא מרחיק לכת: חייל שברור לו בוודאות גמורה שיוכל לפרוק את נשקו בצורה בטוחה גם ללא פנס, נדרש לציית לפקודות ולחלל שבת מפני שעבור כלל החיילים הפקודה היא הגיונית, והוא חלק מן הכלל.

נראה שהחשש למעורבות בתאונות דרכים בנסיעה ברכב פרטי גבוה יותר מהחשש לפליטת כדור והריגת חייל (שהרי פליטת כדור כשלעצמה אינה פיקוח נפש!) כשבדקים את הנשק בזווית של שישים מעלות, בשטח פתוח, אחרי וידוא של מפקד בעזרת האצבע שאין כדור בבית הבליעה, גם ללא השימוש בפנס. לא מסתבר כלל להתיר לחלל שבת בגלל חשש פיקוח נפש ציבורי, ולא לתבוע במקביל השקעת משאבים וויתור על נוחיות בגלל חשש פיקוח נפש. אם מותר וצריך לחלל שבת מפני חששות רחוקים, חובה גם להקים תשתית לתחבורה ציבורית, וכן לצמצם ולהפסיק את הנסיעה בכלי רכב פרטיים. לא תהא שמירת שבת קלה בעינינו משימוש במכונית פרטית.

ג. ודאי לעומת ספק

בפרק הקודם הבאנו את דברי הרב ישראלי האומר שיש לחשוש לכך שאדם שייכווה מגחלת לא יוכל לצאת לעבודה, וכן לא יוכל להזעיק עזרה, ועל ידי כך ימות ברעב. בפרק שלפניו הבאנו את דברי הרשב"א האומר שיש לחשוש לכך שאדם שלא יוכל לרחוץ במשך שבוע ילקה בשחין ובאבעבועות. ויש לבאר מדוע יש לחשוש לחששות רחוקים כל כך, ולדחות מפניהם איסורי תורה ואיסורי דרבנן.

נראה, אם כן, שהסיבה לחומרה הגדולה שיש בענייני פיקוח נפש במערכות ציבוריות היא שמה שנחשב כספק אצל יחיד, נחשב אצל הציבור כוודאי. בעוד שכל יחיד יכול לומר לעצמו 'לי זה לא יקרה', ולהתחשב בנתונים הסטטיסטיים, הציבור אינו יכול להתעלם מהתוצאות: מאות הרוגים בכל שנה. ליחיד אמנם ייתכן שלא יארע כל נזק, אבל אין כל ספק שהציבור יינזק, וחלק ממנו ייפגע. לכן מבחינת הציבור כציבור יש כאן פיקוח נפש וודאי, "איכבע איסורא", שחובה לחשוש לו, ולא רק ספק שניתן להתעלם ממנו.

אבחנה זאת נוסחה במפורש על ידי ראשונים ואחרונים. נביא בעניין זה את דבריו המפורשים של הרשב"א (בתשובה שהבאנו לעיל), ואת דברי הרב יחיאל יעקב ויינברג, בעל שרידי אש, בתשובה בעניין ניתוחי מתים¹⁶.

1. הרשב"א כותב בתשובתו (ח"ד ס' שכו):

ומיהו, לא שרו אלא בצריכי להו רבים, אבל לצורך יחיד - לא, משום דאפשר ליה למחייא¹⁷ שלא במרחץ. ואי נמי¹⁸ לא צריך ליה, או אזיל לדוכתא אחרינא. אבל רבים, אי אפשר. ואי האי לא צריך, האי צריך.

ובחידושו לשבת (מב, א) כתב:

ומן התימה: היאך התיר שמואל צידת נחש שהיא מלאכה דאורייתא משום הזיקא?

ויש לומר, דכיון שדרכו להזיק, ורבים ניזוקים בו, כסכנת נפשות חשיב לה שמואל, דאי אפשר לרבים ליהרר ממנו, דאם זה יהרר - זה לא ישמר ממנו...

עולה מדבריו, שדבר שעבור יחיד יכול להיות מיותר ולא נצרך לחלוטין, הוא הכרחי עבור הציבור, מפני שישנה וודאות שיהיה מי שיצטרך לו או שלא ידע להיזהר ממנו.

2. הרב ויינברג מתייחס לדבריו של הנודע ביהודה (מהדורה תניינא, יו"ד סי' ר), שפסק לאסור ניתוחי מתים לצורך לימוד חכמת הרפואה. ואלה דבריו (תחומין יב עמ' 382-384):

¹⁶ בעניין זה עיין באנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ד עמ' 532 ואילך, ובמקורות המצוינים שם.

¹⁷ נראה מן ההקשר שהכוונה היא לרחיצה.

¹⁸ כך היא גרסת הבית יוסף.

ויש צורך להדגיש, שבזמננו שאלת נתוח המתים היא שאלת המדינה, ושאלה של האנשים החיים במדינה זו. לפני הגאון נודע ביהודה עמדה שאלה זו כשאלה פרטית, ולכך צדק בה[נ]ראתו. בזמננו היא שאלה של העם כולו, ושאלה של המדינה ומעמדה בתוך העולם הגדול...

צריך לזכור ולא להסיח את הדעת אף רגע אחד, מהעובדה כי אי אפשר למדינה להתקיים בלא בתי ספר לרפואה... ודבר זה הוא גם כן מן הוודאות הגמורות, כי אי אפשר להתקדם במדע הרפואי, בייחוד במקצוע החירורגי, בלא נתוח מתים, שהרי יש כמה מחלות שאי אפשר להכירן ולעמוד על טיבן בחיי החולה, ורק ע"י נתוח גופתו אפשר לעמוד על טיבה של המחלה שהביאתו למות. ולפעמים מתגלים ע"י הנתוח אופקים חדשים להבנת שרשי המחלה ואופני רפואתה. והשאלה העומדת לפנינו: איך אפשר לקיים לימוד חכמת הרפואה בארצנו, אם נאסור את נתוח המתים בכלל...

רגיל הייתי להחמיר בשאלה פרטית של רופא פרטי, ראה בספרי (=שרידי אש ח"ב) סימן קי"ט.¹⁹ אולם כיום שהשאלה נוגעת לכלל ישראל ולמדינת ישראל איני יכול לאסור...²⁰

בעל שרידי אש התיר לציבור, ואולי אף המליץ בפניו לעשות מעשה שאסר על יחיד לעשותו, מפני שסבר שמקצוע שהיחיד יכול לוותר עליו, הוא צורך קיומי לכלל ולמדינה.

ד. למה לי קרא? סברא הוא!

על פני קוטביות הוויכוח בין ימין לשמאל אודות הדרך הנכונה לסיום המלחמה הנוכחית, מגשרת ההבנה ש"חייבים לשנות את המצב". אלה תובעים להילחם בטרור, למחוץ אותו ולהכניע אותו, ואלה תובעים לנהל משא ומתן תחת אש, לסגת מיישובים מבודדים, ולהקים גדר הפרדה ואזורי חיץ. אלה ואלה אינם מוכנים להשלים עם המצב.

ואולם כלפי תאונות הדרכים אין אנו מזדעקים. אנחנו מדברים מדי פעם על הגברת האכיפה והענישה, ועל שיפור תשתיות הכבישים, אבל כולנו מבינים שמכך לא תצמח הישועה. ובכל זאת אנחנו שותקים. בעוד שבטרור אנחנו נלחמים, את תאונות הדרכים אנחנו יוצרים. ואם לא נקשוט עצמנו תחילה, כיצד נוכל להתפלל לקב"ה שישמור עלינו כך שלא ייפקד מאתנו איש במלחמה, בעוד אנו מתנהגים כאילו לא אכפת לנו שייפקדו מאתנו אנשים בתאונות דרכים, חלילה?

חתימה

הציבור הדתי לאומי רואה את ייעודו במנהיגות לאומית, ערכית ותורנית. בשנים האחרונות הוא מוביל בהצלחה את המאבק לשמירה על ארץ ישראל, ואינו נרתע לא מהקשיים הקיומיים ולא מהקשיים הפוליטיים.

גם אם החזון המוצע במאמר "לימים רבים ולעיתים רחוקות הוא", כדי שיתגשם לימים רבים, צריך להציב אותו כבר עכשיו. כשם שאיננו נרתעים מלהילחם על ערכים המצדיקים מסירות נפש, כך עלינו להילחם על קדושת החיים, כששיקולי נוחיות מאיימים עליה. קדושת החיים היא ערך המשותף לכולם, כולל אלה שאינם שומרי מצוות, והוא דבר הנשמע גם בימינו. אם נציב את הנסיעה בתחבורה ציבורית כחזון, וכיעד שיש לשאוף לממשו, נוכל בהחלט לצפות שיחול שינוי במצב. ייתכן שהשינוי יבוא במהרה וייתכן שיתמהמה, אך כאמור, כדי שיבוא, צריכים לצפות לו ולנסות להביאו. ואם מאמר זה יעורר רבנים לחוות דעתם בעניין ציבורי זה, תהא זו הגשמת מטרתו.²¹

¹⁹ במהדורה החדשה: ח"ב סי' צב.

²⁰ יש מקום לברר לאור הדברים את היחס בין דין דבר שדשו בו רבים לבין חובת הזהירות הציבורית. שהרי לכאורה לא היה מקום להתיר דבר שדשו בו רבים, מפני שעבור הכלל יש כאן ודאי סכנה. וייתכן שיש לחלק בין דברים שיש בהם שותפות ציבורית, ובמיוחד דברים שהסיכון שבהם נובע כתוצאה מהשימוש בתשתית משותפת לרבים, כגון תאונות דרכים הנובעות בעיקר מפני שהרבה אנשים משתמשים באותה דרך, לבין עניינים פרטיים, שבהם סיכוננו של אדם פלוני אינו משפיע כלל על חברו. ומכל מקום, אין בכך לערער את היסוד של חובת הזהירות הציבורית (העיריני על כך חברי אושרי ורהפטיג).

²¹ ויש מקום לדון גם בשאלה האם יש עניין שהיחיד ייסע בתחבורה ציבורית כדי להגדיל את הביקוש אליה, והאם יש עניין להשפיע על קבוצות של יחידים לעשות כן מאותה הסיבה.